

*Materiaal voor literatuurlessen tijdens het schoolvak Nederlands
in de bovenbouw van havo en vwo*

Lesbrief 3

HOE IK EEN BOS BEGON IN MIJN BADKAMER

Maartje Smits

ontwikkeld door Nienke van Doeselaar
vanuit de opleiding Nederlandse Taal en Cultuur
juni 2022

Inleiding

Extreme hitte, langdurige droogte of overstromingen. De gevolgen van klimaatverandering zijn niet meer weg te denken uit het dagelijkse nieuws. Ook veel schrijvers houden zich bezig met het klimaat in hun werk. Er verschijnen steeds meer boeken waarin de klimaatcrisis een belangrijk thema is. Deze boeken worden vaak klimaatfictie genoemd: verhalen die je op een of andere manier aan het denken zetten over klimaatverandering, de rol die mensen hierin spelen en mogelijke gevolgen hiervan. In verhalen kun je vanuit verschillende perspectieven naar de aarde kijken en naar de manier waarop mensen met de natuur omgaan.

In de komende les(sen) besteed je aandacht aan klimaatfictie. Aan de hand van een boek, een toneelstuk of een dichtbundel denk je na over klimaatverandering en ga je hier ook over in gesprek met je medeleerlingen. Je gaat nadenken over de rol die literatuur zou kunnen spelen in de klimaatcrisis. Kunnen verhalen ons als lezers helpen om op andere manieren te kijken naar het klimaat? Hoe gaan mensen om met de aarde en hoe verschillen ze daarin van elkaar? Hoe zou de toekomst eruit kunnen zien als we niks zouden doen om klimaatverandering tegen te gaan? En welke gevolgen heeft dat voor de natuur en voor samenlevingen?

Hoe ik een bos begon in mijn badkamer

De gedichten in *Hoe ik een bos begon in mijn badkamer* gaan over klimaatverandering en de verhouding tussen mens en natuur. Onder andere via gestrande walvissen, politieke schema's, afgesloten natuurgebieden en planten in de badkamer laat Maartje Smits zien hoe mensen omgaan met de natuur en hoe die natuur ook weer reageert op mensen. Woord en beeld gaan samen in deze bundel en dankzij de soms scherpe humor zetten de gedichten je als lezer aan het denken.

Literatuur

Hoe ik een bos begon in mijn badkamer

Maartje Smits

De Harmonie, Amsterdam (2017)

Opdracht 1

Lees het volgende fragment uit het gedicht 'Hoe ik een bos begon in mijn badkamer' (blz. 10-11).

bomen praten ondergronds
over het weer
veranderde klimaat ze ruilen
schimmels met superpowers
storten kalmerende mineralen
op een huishoudrekening

- Maartje Smits verwijst hier naar *Het verborgen leven van bomen* van Peter Wohlleben.¹ In dit boek beschrijft Wohlleben hoe bomen met elkaar communiceren en bijvoorbeeld voedingsstoffen uitwisselen via ondergrondse netwerken.
- Waar wordt je aandacht het meest naar toe getrokken in deze regels? Let bijvoorbeeld op dezelfde klanken of beginletters, woorden die op elkaar lijken of juist tegengesteld zijn, vergelijkingen of metaforen, enzovoorts.

Sommige regels in het gedicht stoppen op een onverwachte plek. Het einde van de regel zit dan niet op een plek in de zin waar een natuurlijke pauze valt of waar de punt staat. Dit noem je een **enjambement**. Dit kan een verrassende draai aan een gedicht geven of een dubbele betekenis creëren. In het onderstaande voorbeeld is het enjambement dikgedrukt.

bomen praten ondergronds
over het **weer**
veranderde klimaat ze ruilen
schimmels met superpowers

Dit kan een dubbele betekenis geven. Zo zou je in het eerste voorbeeld kunnen lezen 'bomen praten over het weer', als je pauzeert aan het einde van de tweede regel. Maar als je verder leest, zie je dat de zin eigenlijk doorloopt: 'bomen praten over het weer veranderde klimaat'.

Bekijk ook onderstaand voorbeeld:

maar bossen groeien tegenwoordig **binnen**
de lijntjes statische paddenstoelen langs de weg
is overwoekeren in Nederland nog wel een woord

- Wat is het effect van het enjambement? Zie je hier bijvoorbeeld ook een dubbele betekenis of een verrassend effect?

¹ Achterin haar bundel schrijft Smits: 'Het verborgen leven van bomen, geschreven door Peter Wohlleben, leerde mij over het communicatie- en handelsnetwerk dat bomen en schimmels onder grond aanleggen.' (p. 68).

- d. In dit gedicht laat Smits onder andere zien hoe veel 'natuur' in Nederland door mensen aangelegd is en niet zomaar wild groeit. Bomen groeien binnen de lijntjes, paddenstoelen in statische rijtjes langs de weg. Ze vraagt zich af: *is overwoekeren in Nederland nog wel een woord?* Wat denk jij dat Smits hier eigenlijk mee zou willen vragen of zeggen?
- e. Hoe zou jij die vraag beantwoorden: denk je dat 'overwoekeren' nog een woord is in Nederland?

SMELTSNELWEGEN

Opdracht 2

Lees het gedicht 'smeltsnelwegen' (p. 44). Het kan zijn dat je dit gedicht niet direct helemaal begrijpt. Je hoeft het gedicht ook niet helemaal 'op te lossen' alsof het een puzzel is – zou je ook vooral kunnen letten op wat het gedicht met je doet en de beelden die worden opgeroepen? Je hoeft niet dé betekenis van het gedicht te vinden, het gaat er in deze opdracht vooral om dat je bepaalde onderwerpen herkent en nadenkt over de woordkeuzes van de schrijfster.

- a. Wat voor onderwerp(en) zie je terug in dit gedicht?
- b. Krijg je van dit gedicht eerder een positief, hoopvol gevoel of juist pessimistisch en hopeloos? Of misschien beide tegelijk? Noteer de woorden/regels waardoor dit komt en maak daarbij eventueel onderscheid tussen positieve en negatieve woorden.

Het huidige tijdperk van klimaatverandering staat ook wel bekend als het **antropoceen**. Schrijver, filosoof en kunstenaar Eva Meijer legt dit begrip als volgt uit:

Onze tijd wordt wel het Antropoceen genoemd, het geologische tijdperk dat gevormd is door de mens. Maar het is niet gevormd door al het menselijk handelen: het gaat om het handelen van een mens die zich verheven voelt boven de rest van de natuurlijke wereld, die vooruitgang economisch meet en autonomie benadrukt. Dat handelen heeft tot de grote problemen van onze tijd geleid – de klimaatcrisis, verlies van biodiversiteit, de coronapandemie. Sommigen denken dat de techniek ons daar weer uit zal redden. Maar technologische ontwikkelingen binnen het bestaande systeem laten dat systeem intact en we kunnen niet ongelimiteerd de aarde en een groot deel van haar bewoners uitbuiten. En er is al zo veel verloren. We hebben een andere houding nodig, andere soorten kennis, andere richtingaanwijzers.²

Het antropoceen is dus het tijdperk waarin de wereld zo erg veranderd is door mensen, dat het naar de mens (*antropos*) vernoemd is.

- c. Zie je in dit gedicht ook specifieke verwijzingen naar gedrag van mensen of gevolgen daarvan voor het klimaat? Welke?
- d. Kun jij je vinden in de term 'antropoceen', denk je dat het terecht is dat dit tijdperk vernoemd is naar de mens? Leg je antwoord uit.

² Eva Meijer, 'Wat vertellen de niet-mensen?'. *De Groene Amsterdammer*, 18 november 2020, via <https://www.groene.nl/artikel/wat-vertellen-de-niet-mensen>.

Opdracht 3: Vorm en inhoud

Maartje Smits gebruikt in haar bundel meerdere termen die met wetgeving en beleidsmakers te maken hebben. Zo is het gedicht 'notities bij natuurbrug zandpoort' (p. 12-17) opgebouwd uit verschillende 'artikelen': ARTIKEL 1 ROUTEPLANNERS, ARTIKEL 2 ONTSNIPPERING, ARTIKEL 3 VERENIGING, ARTIKEL 4 VERSPREIDING, ARTIKEL 5 OMSLUITING, ARTIKEL 6 LEEFGEBIEDEN. Deze delen zijn allemaal weer verder onderverdeeld in 1.1, 1.2, enzovoorts.

- a. Waar doet deze vorm van het gedicht je aan denken?
- b. Wat is het effect hiervan op jou als lezer?
- c. Hoe verhoudt deze vorm zich tot de inhoud (dus wat erin gezegd wordt) van het gedicht? Passen vorm en inhoud bij elkaar of zie je juist opvallende, onverwachte dingen?

Opdracht 4

Ironie betekent het tegenovergestelde zeggen van wat je bedoelt of iets sterk overdrijven om ergens mee te spotten. Bijvoorbeeld: 'Lekker weertje hè!' roepen terwijl het met bakken uit de hemel komt. Ironie is vaak 'verborgen', je hebt bepaalde (voor)kennis nodig om te weten of iemand iets ironisch bedoelt. Als jij in bovenstaand voorbeeld geen idee hebt dat het buiten stortregent, zul je niet snappen dat 'lekker weertje' een ironische uitspraak is. Omdat je echter weet dat het helemaal geen lekker weer is, snap je dat er sprake is van ironie.

Smits gebruikt in haar gedichten ironie om bepaalde onderwerpen op de hak te nemen of je erover te laten nadenken. Lees bijvoorbeeld onderstaande regels uit het gedicht 'notities bij natuurbrug zandpoort' (p. 14):

ARTIKEL 3 VERENIGING
3.1 kom in aanraking met de natuur
draag waterdichte wandelschoenen

- a. Waarom zou je dit ironisch kunnen noemen?
- b. Kun je in dit gedicht nog een voorbeeld van ironie aanwijzen?
- c. Denk je dat ironie een effectieve manier is om mensen te laten nadenken over maatschappelijke problemen, zoals klimaatverandering en de omgang van mensen met de natuur? Waarom wel of niet?

Opdracht 5

In het gedicht staat ook een afbeelding met als bijschrift: '4.3 bambi was illegaal' (p. 15).

- a. Het damhert wordt hier 'bambi' genoemd. Zou je het gedicht op een andere manier begrijpen als er had gestaan: 'het damhert was illegaal'?
- b. Waarom zou hier dan juist voor 'bambi' gekozen zijn? Hoe verandert de betekenis van het gedicht daardoor?

- c. Waarmee worden damherten in deze regel (in combinatie met de afbeelding) vergeleken? Vind je die vergelijking begrijpelijk en ook passend?

Over dit gedicht vertelt Maartje Smits het volgende in een interview:

Ik denk dat veel van deze protocollen niet zijn bedoeld om de natuur te beschermen, maar vooral zijn gemaakt omdat het ons handig uitkomt. Zoals al die ecoducten, die komen nadat er een rapport is verschenen waarin staat dat de natuur te veel versnipperd is. Maar later hoor je dat het rapport is gesponsord door de betonlobby. Weet je hoeveel beton er in die ecoducten zit? En weet je hoe slecht beton is voor het klimaat? Ik kan natuurlijk niet zien wanneer iets goed is of niet en wat de intentie van sommige protocollen zijn. Maar ik neem het weleens met een korreltje zout. En dat laat ik zien in zo'n gedicht over die natuur bij zandpoort. Het is gewoon zo'n ironische situatie. We willen de natuur met elkaar verbinden door die bruggen, maar niet de hele natuur. Alle natuur behalve die damherten, want die damherten daar hebben we er eigenlijk al een beetje te veel van. Dus die mogen er niet bij. Voor mij zegt dat veel minder over de natuur en veel meer over hoe wij daar als mensen naar kijken.³

- d. Dat er te veel damherten zouden zijn en dat ze daarom niet overal heen mogen in de natuur, zegt volgens Smits meer over hoe mensen kijken naar de natuur dan over de natuur zelf. Wat zou dit dan over mensen kunnen vertellen, denk je?
- e. Op welke manier denk je dat dit gedicht de spot drijft met protocollen die mensen nemen om de natuur te beheren? In welke regels uit het gedicht zie je dat terug?

PROTOCOL BIJ STRANDING

Opdracht 6

Deze vragen gaan over het gedicht 'protocol bij stranding' (p. 38-39).

- a. Waar doet de vorm van het gedicht je aan denken?
- b. Wat zijn jouw associaties bij de vorm en de inhoud van dit gedicht? Zet een timer op twee minuten en schrijf alle woorden op die hierbij in je opkomen.
- c. Het gedicht heet 'protocol bij stranding'. Kun je enkele stappen in dit 'protocol' onderscheiden in het gedicht? Welke?
- d. Bij de regel 'was hier sprake van onnodig lijden' staat de opmerking: 'overstroming publieke emotie'. Emotie wordt hier expliciet benoemd als *comment* bij iets wat op een nogal 'droog' protocol van de overheid lijkt. Wat is het effect hiervan?
- e. Wat zou dit volgens jou kunnen zeggen over de manier waarop de overheid omgaat met de natuur en met dieren?

³ "Kijk nou wat we doen, dit is best wel raar." Interview met Maartje Smits.' *Vooy's*, jaargang 38, nummer 4, 2020, p. 56.

SCHEIDING

Opdracht 7

Lees het gedicht 'scheiding' (p. 28).

- Noteer gedurende één minuut je eerste indrukken van het gedicht. Wat valt je op? Wat spreekt je aan of waar blijft je aandacht langer bij hangen?
- In het gedicht staat geen interpunctie (zoals komma's of punten). Alles staat achter elkaar opgesomd. Wat is het effect hiervan op jou als lezer?
- In de eerste strofe van het gedicht staat:

er wordt gegraven onder de grens tussen niet-menselijke
en menselijke dieren en Bruno Latour geeft een feestje

Hier verwijst Smits naar de Franse filosoof Bruno Latour, die veel heeft geschreven over de verhouding tussen mens en natuur, en of die wel zo strikt van elkaar gescheiden zijn als het soms lijkt. Latour is een van de bedenkers van de **actor-netwerkttheorie**. Een **actor** is iemand (of iets) die iets doet en daarmee bepaalde processen beïnvloedt. Wat je doet, heeft invloed op de wereld om je heen. Bijvoorbeeld de politieke keuzes die de regering maakt of de manier waarop mensen met vliegvluchten voor uitstoot zorgen.

Volgens Latours **actor-netwerkttheorie** zijn mensen echter niet de enige actoren in de wereld: ook objecten 'doen' dingen die de wereld veranderen. Denk aan de manier waarop het coronavirus de wereld veranderde, maar ook andere dieren en bijvoorbeeld zeeën en rivieren spelen allemaal een rol volgens Latour. Mensen en 'niet-mensen' (zoals Latour ze noemt) vormen samen netwerken die voor allerlei veranderingen op aarde zorgen.

- Hoe interpreteer je nu de eerste twee regels van het gedicht, met deze informatie in gedachten? Wat betekent het dat er gegraven wordt onder de grens tussen 'niet-menselijke en menselijke dieren'? En waarom zou Bruno Latour dan een feestje geven?
- Kun je zelf een voorbeeld bedenken bij de actor-netwerkttheorie van Latour, waarin je meerdere menselijke en niet-menselijke actoren terugziet?
- Ben je het eens met Latours theorie? Waarom wel of niet?

ALLES BLIJFT GELIJK

Opdracht 8

Poëzie kan gebruikt worden om mensen een spiegel voor te houden en te laten nadenken over hun eigen positie in bijvoorbeeld maatschappelijke problemen. Het gedicht 'alles blijft gelijk' (p. 23) zou je als zo'n confronterende spiegel kunnen lezen.

- Wat roept dit gedicht bij jou op voor emotie? Lees het gedicht eerst nog rustig een keer voor jezelf door en noteer dit in een paar woorden. Bespreek daarna je antwoord met je groepje.
- Op welke manier zou dit gedicht een spiegel kunnen zijn voor lezers? Waar zou het confronterende dan in zitten, denk je?
- Kun je de titel van het gedicht, 'alles blijft gelijk', uitleggen aan de hand van het gedicht?